

► ANALİZ / **AIDER RUSTAMOV**

Kırım Baş Müftüsü, Kırım Özerk Cumhuriyeti Müslümanları Dini İdaresi Yönetim Kurulu Başkanı

UKRAYNA'DA İSLAM TOPLUMU: DEMOGRAFIK DÖNÜŞÜM VE SAVAŞIN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Giriş

Ukrayna'da İslam, yeni ortaya çıkan veya dışarıdan ithal edilen bir din değil, ülkenin bin yılı aşkın geçmişine dayanan köklü ve geleneksel bir inançtır. Bu tarihsel miras, Ukrayna'nın yerli halklarından biri olan ve İslam'ı geleneksel biçimde yaşatan Kırım Tatarları üzerinden somutlaşmaktadır. İslam'ın Ukrayna topraklarındaki tarihsel varlığı, özellikle 15. ve 18. yüzyıllar arasında Kırım Hanlığı'nın kurulmasıyla en güçlü dönemine ulaşmış; üç asırdan fazla bir süre boyunca bugünkü Ukrayna'nın güneyinde güçlü bir Müslüman siyasi yapı varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte bu dönem, aynı zamanda Rus emperyalizmi ve sömürgeciliğinin Müslüman toplum üzerinde yarattığı büyük travmaların ve demografik dönüşümlerin de tarihidir. 1783'te Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinden 1944'te Stalin rejiminin Kırım Tatar halkını topyekûn sürgüne göndermesine kadar geçen süreçte, Müslüman nüfusun sayısı, toplumsal etkisi ve siyasal varlığı sistematik biçimde zayıflatılmıştır. Buna rağmen Ukrayna'nın 1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanmasıyla Kırım Tatarlarının tarihî vatanlarına kitlesel dönüş süreci başlamış ve ülkede İslam'ın yeniden kurumsallaşması ve toplumsal görünürlüğünün artması hız kazanmıştır. Bu çalışma, Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik geniş çaplı işgalinin başlamasıyla birlikte Ukraynadaki Müslüman toplumun yaşadığı demografik değişim ve dönüşümü ele almaktadır. Bu kapsamda öncelikle savaş öncesi dönemde Müslüman nüfusun büyüklüğü ve coğrafi dağılımı incelenecek, ardından savaşın yol açtığı nüfus hareketleri ve mevcut durum değerlendirilerek Ukraynadaki Müslüman toplumun geleceğine ilişkin genel bir çerçeve sunulacaktır.

2014 Öncesi Ukrayna İslam Toplumu: Demografi ve Yerleşim Düzeni

Bugünkü değişimi ve Rus saldırganlığının Müslüman toplum açısından ortaya çıkardığı olumsuz tablonun boyutunu anlayabilmek için, öncelikle Rusya'nın 2014'te Kırım'ı ilhakı ve Donbas'taki çatışmalar öncesinde Ukrayna'daki Müslüman toplumun demografik ve coğrafi yapısına bakmak gerekmektedir. Tahminlere göre 2014 öncesinde Ukrayna'daki toplam Müslüman nüfus yaklaşık 2 milyon civarındaydı. Bu rakam, Ukrayna vatandaşlarının yanı sıra ülkede eğitim gören çok sayıda yabancı öğrenci ile ekonomik nedenlerle Ukrayna'da bulunan işçi göçmenleri de kapsamaktaydı. Etnik köken, tarihsel geçmiş ve yerleşim bölgeleri dikkate alındığında Ukrayna'daki Müslüman nüfusu genel olarak şu başlıklar altında incelemek mümkündür:

Kırım Tatarları (300 binden fazla): Ukrayna'daki Müslüman toplumun tarihsel çekirdeğini ve en önemli yerli unsurunu Kırım Tatarları oluşturmaktaydı. Nüfusun büyük bölümü Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde, bir kısmı ise komşu Herson bölgesinde yoğunlaşmıştı. Bu demografik yapı, Sovyet döneminde sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının 1960'ların sonlarından itibaren başlayan ve Gorbaçov dönemindeki *perestroyka* süreci ile Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından hız kazanan tarihî vatanlarına kitlesel dönüşlerinin bir sonucuydu. Özellikle 1968'den itibaren sürgün yerlerinden Kırım'a "sözleşmeli işçi" (*verbotka*) statüsüyle dönmeye başlayan Kırım Tatarları, zaman içerisinde yarımada'daki demografik varlıklarını yeniden güçlendirmişlerdir.

Volga Tatarları (yaklaşık 200 bin): Kırım Tatarlarından sonra Ukrayna'daki en büyük yerli Müslüman topluluklardan birini Volga Tatarları oluşturmaktaydı. Bu topluluk özellikle tarihsel olarak Ukrayna'nın sanayi bölgeleriyle, başta Donetsk ve Luhansk olmak üzere Donbas havzasıyla ilişkilendirilmekteydi. Volga Tatarlarının bölgedeki varlığı yalnızca gönüllü işçi hareketliliğinin sonucu olmayıp, Sovyetler Birliği dönemindeki sanayileşme ve nüfus politikaları çerçevesinde gerçekleştirilen zorunlu iş gücü mobilizasyonları ve yer değiştirmelerle de şekillenmiştir. Bu süreçte Tatar nüfusun önemli bir kısmı madenler, fabrikalar ve diğer sanayi merkezlerinde çalışmak üzere bölgeye yerleştirilmiştir.

Ahıska Türkleri (yaklaşık 10 bin): Sovyet dönemindeki sürgünlerin ardından Ukrayna'ya yerleşen Ahıska Türkleri, özellikle ülkenin güneyindeki Herson ve Mikolayiv bölgelerinde yoğunlaşmıştı. Bu topluluk, tarihsel olarak maruz kaldığı zorunlu göç ve sürgünlere rağmen Ukrayna'da kolektif kimliğini ve Müslüman toplumsal yapısını önemli ölçüde korumuştur.

İşçi Müslüman diasporası (yaklaşık 1 milyon): Ukrayna'daki Müslüman nüfusun önemli bir bölümünü, özellikle Orta Asya ülkeleri, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya, Arap ülkeleri ile Güney Asya ve diğer Müslüman coğrafyalardan gelen işçi göçmenler oluşturmaktaydı. Ekonomik nedenlerle

Ukrayna'ya yerleşen veya geçici olarak çalışan bu nüfusun yaklaşık 1 milyon civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Bu topluluk ağırlıklı olarak Kyiv, Harkiv, Odesa ve Dnipro gibi büyük şehirlerde ve sanayi merkezlerinde yaşamaktaydı. Böylece Ukrayna'daki Müslüman toplum, yerli ve tarihsel toplulukların yanı sıra, Sovyet sonrası dönemde oluşan yeni göçmen ağlarının da etkisiyle etnik, coğrafi ve sosyoekonomik açıdan oldukça heterojen bir yapıya sahipti.

Ukrayna Müslümanlarının Hukuki Güvencesi: Ukrayna'nın Yerli Halkları Hakkında Kanun

Ukrayna devleti, ülkenin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve çok kimlikli toplumsal yapısını koruma amacı doğrultusunda 2021 yılında "Ukrayna'nın Yerli Halkları Hakkında" Kanunu kabul etmiştir. Söz konusu düzenleme, Ukrayna'nın yerli halkları arasında özellikle tarihsel olarak Kırım'la özdeşleşen Kırım Tatarları, Karaylar ve Kırımçakları resmen tanımış ve bu toplulukların kolektif haklarını hukuki güvence altına almıştır. Kanun, yerli halkların kendi kimliklerini, kültürlerini, dillerini ve dinlerini koruma ve geliştirme haklarını güvence altına alırken, aynı zamanda Kırım Tatarlarının kurumsal ve siyasal temsilinin güçlendirilmesine yönelik önemli bir hukuki çerçeve oluşturmuştur.

Bu düzenleme, özellikle Kırım Tatarları açısından yalnızca kültürel hakların korunmasına yönelik bir mevzuat olarak değil, Kırım'ın tarihsel olarak Kırım Tatarlarının anavatanı olduğu gerçeğinin Ukrayna hukukunda tanınması bakımından da önem taşımaktadır. Nitekim Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Ukrayna'nın söz konusu kanununu sert biçimde eleştirmiş ve düzenlemeyi "kitle imha silahına" benzetmiştir. Bu tepki, kanunun yalnızca Ukrayna'nın iç hukukuyla sınırlı bir düzenleme olmadığını, aynı zamanda Kırım'ın statüsü, Kırım Tatarlarının kolektif hakları ve Rusya'nın Kırım üzerindeki egemenlik iddiası açısından önemli bir hukuki ve siyasi boyut taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle kanun, Ukrayna'nın yerli Müslüman halklarının kimlik, kültür ve dinlerini korumaya yönelik bir hukuki güvence oluşturmanın ötesinde, Kırım'ın yerli halkın tarihî vatanı olduğuna ilişkin Ukrayna'nın uluslararası hukuk ve diplomasi alanındaki tezlerini destekleyen önemli bir dayanak niteliğindedir.

Savaşın Müslüman Demografisi Üzerindeki Etkileri

Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı işgali ve ardından Ukrayna'nın doğusunda kontrol alanını genişletmesi, bölgedeki Müslüman toplum açısından ciddi siyasi, demografik ve insani sonuçlar

doğurmuştur. Özellikle Kırım'ın işgali sonrasında Kırım Tatarlarına ve diğer Müslüman topluluklara yönelik baskılar sistematik bir nitelik kazanmıştır. Kırım Tatarlarının en yüksek temsil organı olan Kırım Tatar Millî Meclisi'nin Rus makamları tarafından yasaklanması, sivil toplum faaliyetlerinin sınırlandırılması ve sıradan Müslümanların, insan hakları savunucularının ve dinî şahsiyetlerin çeşitli suçlamalarla tutuklanması, bu baskı politikasının başlıca örnekleri arasında yer almaktadır. Özellikle Hizb ut-Tahrir üyeliği suçlaması üzerinden yürütülen davalar, çok sayıda Kırım Tatarının uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilmesine yol açmıştır.

Rusya'nın 2014'te Kırım'ı işgaliyle başlayan süreç, Şubat 2022'de Ukrayna genelinde başlatılan geniş çaplı savaşla birlikte çok daha yıkıcı bir boyuta ulaşmıştır. Rus saldırıları sonucunda Mariupol, Bahmut, Severodonetsk ve diğer çatışma bölgelerinde camiler, İslam merkezleri ve Müslüman toplumun kültürel mirasına ait yapılar zarar görmüş veya tamamen yıkılmıştır. On yıllar içerisinde oluşan yerel toplumsal ve kurumsal yapı, savaşın neden olduğu yıkım ve zorunlu göçler sonucunda önemli ölçüde parçalanmıştır. Bunun yanı sıra Kyiv, Dnipro, Poltava ve Myrhorod gibi kentlerde de camiler ve İslami kültür merkezleri füze ve insansız hava aracı saldırılarından etkilenmiştir. Böylece savaş, yalnızca Müslüman nüfusun fiziksel güvenliğini değil, aynı zamanda bu topluluğun ibadet, eğitim, kültür ve sosyal dayanışma altyapısını da doğrudan etkilemiştir.

Kırım'ın işgali ve 2022 sonrasında savaşın Ukrayna geneline yayılması, ülkenin Müslüman demografik haritasında da köklü bir dönüşüme neden olmuştur. Müslümanların tarihsel olarak yoğunlaştığı Kırım ile Ukrayna'nın güney ve doğu bölgelerinde yaşanan işgal, zorunlu göç ve yerinden edilme süreçleri, bu bölgelerdeki Müslüman nüfusun önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Buna ek olarak, savaş öncesinde Ukrayna'da yaşayan yabancı Müslüman öğrenciler ve işçilerin önemli bir bölümü ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Yaklaşık 500 bin yabancı Müslüman öğrenci ve işçinin savaş nedeniyle Ukrayna'dan ayrıldığı, çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan on binlerce Ukraynalı Müslümanın ise Avrupa ülkeleri ve Türkiye'ye sığındığı tahmin edilmektedir. Bu hareketlilik, Ukrayna'daki Müslüman toplumun yalnızca nüfus büyüklüğünü değil, aynı zamanda yerleşim biçimini ve coğrafi dağılımını da değiştirmiştir.

Bununla birlikte Ukrayna'daki Müslüman toplum açısından en ağır sonuçlardan biri, Kırım ve Rusya'nın kontrolündeki güney ve doğu bölgelerinde yaşayan Müslümanların maruz kaldığı baskı ve zorlayıcı yönetim koşullarıdır. Bu bölgelerde yaşayan özellikle Kırım Tatarlarının dinî, kültürel ve siyasal faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalar devam ederken, çok sayıda kişi terörizm, aşırıcılık veya vatana ihanet gibi suçlamalarla yargılanmış ve uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilmiştir. Bu uygulamalar, Müslüman toplumun kamusal ve örgütsel kapasitesini za-

yıflatırken, önemli bir kesimin tarihî yerleşim alanlarından ayrılmasına veya gündelik hayatını ciddi güvenlik baskısı altında sürdürmesine neden olmuştur.

Bu çerçevede savaşın Ukrayna'daki Müslüman demografisi üzerindeki etkisi yalnızca nüfus kaybı üzerinden değerlendirilemez. İşgal, zorunlu göç, yerinden edilme, tutuklamalar, askerî yıkım ve dinî-kültürel kurumlara yönelik baskılar birlikte değerlendirildiğinde, Müslüman toplumun tarihsel yerleşim alanları, kurumsal yapıları ve toplumsal ağları kapsamlı bir dönüşüm geçirmiştir. Özellikle Kırım Tatarlarının tarihî vatanı olan Kırım'da uygulanan politikalar, demografik yapının ve toplumsal dokunun uzun vadede değiştirilmesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Bu nedenle savaşın Müslümanlar üzerindeki etkisi, yalnızca mevcut nüfusun azalması değil, Ukrayna'daki Müslüman toplumun tarihsel coğrafyasının ve gelecekteki demografik varlığının yeniden şekillenmesi bağlamında ele alınmalıdır.

Savaş Sonrası Dönemde Müslüman Toplulukların Yeni Yerleşim Alanları

2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik geniş çaplı işgali, ülkedeki yerli Müslüman nüfusun önemli bir bölümünün yerinden edilmesine ve Müslüman toplumun demografik yapısının hızlı biçimde değişmesine yol açmıştır. Savaş öncesinde geçici olarak Ukrayna'da bulunan işçi ve öğrencilerin önemli bir kısmı güvenlik gerekçeleriyle ülkelerine geri dönerken, yaklaşık 100 bin yabancı göçmenin ülke içerisinde yer değiştirerek savaşın daha az etkilediği bölgelere yöneldiği tahmin edilmektedir. Güney ve doğu Ukrayna'dan yerinden edilen yerli Müslümanların başlıca yeni yerleşim alanları ise başkent Kyiv ve ülkenin batı bölgeleri olmuştur. Bu süreçte Kyiv, Müslüman toplumun en önemli demografik ve kurumsal merkezine dönüşmüştür. Başkent, savaş nedeniyle gerçekleşen Müslüman göçünün önemli bir bölümünü absorbe ederken, bugün yaklaşık 80 bin Müslümanın burada yaşadığı tahmin edilmektedir. Rus işgalinden kurtarılan Kyiv ve çevresindeki bölgeler, aynı zamanda Ukrayna Müslümanlarının siyasal, dinî ve kültürel faaliyetlerinin koordinasyonunda merkezi bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Öte yandan, 2014 öncesinde Müslüman nüfusun oldukça sınırlı olduğu Ukrayna'nın batı bölgeleri, savaş sonrasında yerinden edilen Müslümanlar açısından önemli bir güvenli yerleşim alanına dönüşmüştür. Özellikle Lviv'de Müslüman toplumun nüfusu savaş öncesine kıyasla önemli ölçüde artarak yaklaşık 5 bin kişiye ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Lutsk, Vinnytsia, İvano-Frankivsk ve Çernivtsi gibi şehirlerde yeni ve kalıcı İslam merkezleri ve cemaat yapılanmaları ortaya çıkmıştır.

Özellikle Çernivtsi'de yaklaşık 1.500 kişiye ulaşan cemaat yapılanmasının oluşması, Müslüman toplumun batıya doğru gerçekleşen demografik hareketliliğinin somut göstergelerinden biridir.

Bu yeni yerleşim alanlarında oluşan Müslüman toplulukların önemli bölümünün çekirdeğini Kırım Tatarları oluşturmaktadır. Dolayısıyla savaşın neden olduğu zorunlu göç, Ukrayna'daki Müslüman nüfusun yalnızca mevcut yerleşim bölgelerini değiştirmemiş; aynı zamanda daha önce Müslüman nüfusun sınırlı olduğu şehirlerde yeni camilerin, cemaatlerin, kültürel kurumların ve dayanışma ağlarının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu açıdan savaş, Müslüman toplum açısından ciddi bir demografik kayıp ve dağılma yaratırken, aynı zamanda Ukrayna'nın merkez ve batı bölgelerinde yeni bir Müslüman yerleşim coğrafyasının oluşmasına neden olmuştur.

Rusya'nın Kırım ve Ukrayna İşgaline Karşı Ukrayna Müslümanlarının Devlet Savunmasına Katılımı

2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Donbas'ın bir bölümünü işgal etmesiyle başlayan süreç karşısında Ukrayna'daki Müslüman toplum, işgale açık biçimde karşı çıkmış ve özellikle Kırım'ın Ukrayna toprağı olduğu yönündeki tutumunu koruyarak ülkenin savunmasına aktif şekilde katılmıştır. Müslüman toplum, işgal karşısında yalnızca gelişmeleri izleyen veya kendi güvenliğini önceleyerek geri çekilen pasif bir tutum sergilememiş; aksine Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunmasını kendi varlığının ve geleceğinin güvenliğiyle doğrudan ilişkilendirmiştir. Ukrayna'daki Müslüman dinî otoritelerin ve toplumun genel yaklaşımında, vatanın ve ülkenin toprak bütünlüğünün savunulması, Ukrayna vatandaşı olan Müslümanlar açısından dinî ve ahlaki bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda Kırım Tatarları başta olmak üzere Azerbaycanlılar, Çeçen gönüllüler, Arap diasporasının mensupları ve etnik Ukraynalılardan oluşan çok sayıda Müslüman, Ukrayna Silahlı Kuvvetleri ve gönüllü birlikler içerisinde ülkenin savunmasına katılmıştır.

Bu süreçte Ukrayna ordusu bünyesinde askerî imamlık ve manevi rehberlik mekanizmaları da geliştirilmiştir. Cephe hattında görev yapan imamlar, Müslüman askerlerin dinî ihtiyaçlarını karşılayan yanı sıra sığınaklarda cemaatle namaz kıldırmakta, helal gıdaya erişim konusunda destek sağlamakta ve hayatını kaybeden Müslüman askerlerin cenaze merasimlerini gerçekleştirmektedir. Böylece dinî rehberlik, savaş koşullarında Müslüman askerlerin moral ve manevi dayanıklılığını destekleyen kurumsal bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Öte yandan Ukrayna'nın farklı bölgelerindeki camiler, İslami merkezler ve Müslüman sivil toplum kuruluşları da savaşın gerisindeki önemli insani yardım aktörleri hâline gelmiştir. Bu kuruluşlar yalnızca Müslümanlara yönelik değil, dinî veya etnik aidiyet gözetmeksizin savaş nedeniyle mağdur olan yüz binlerce kişiye gıda, barınma, sağlık malzemesi ve diğer temel ihtiyaçların ulaştırılmasına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Ukrayna'daki Müslüman toplum, savaş sürecinde hem devletin ve toprak bütünlüğünün savunulmasına askerî katkı sunan hem de cephe gerisinde geniş kapsamlı insani yardım faaliyetleri yürüten aktif bir toplumsal aktör olarak öne çıkmıştır.

Sonuç

2014 yılında başlayan Rusya'nın Kırım'ı işgali ve Donbas'taki çatışmalar, Ukrayna'daki Müslüman toplum tarafından kabul edilmemiş; Müslümanlar bu sürece askerî, siyasi ve manevi düzeylerde karşı koyarak Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün savunulmasına aktif biçimde katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte işgal ve savaş, özellikle yerli Müslüman halkların tarihsel olarak yaşadığı Kırım ile ülkenin güney ve doğu bölgelerinde Müslüman toplum üzerinde ağır ve kalıcı menfi sonuçlar doğurmuştur. Zorunlu göç, yerinden edilme, nüfus kaybı ve demografik yapının değişmesi, başta Kırım Tatarları olmak üzere Ukrayna'daki Müslüman toplulukların geleceği açısından ciddi riskler ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte farklı etnik ve toplumsal kökenlerden gelen Müslümanların savaş koşullarında geliştirdiği dayanışma ve ortak hareket etme kapasitesi güçlenmiş; Ukrayna'nın farklı bölgelerinde yeni Müslüman yerleşim alanları, cemaatler ve kurumsal dayanışma ağları ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak savaş, Ukrayna'daki Müslüman toplumun coğrafyasını ve demografik yapısını önemli ölçüde değiştirmiş olsa da toplumsal birlik ve ulusal ve uluslararası dayanışma kapasitesini zayıflatmak yerine belirli ölçülerde güçlendirmiştir. Bugün Ukrayna Müslümanlarının karşı karşıya olduğu temel mesele, yalnızca savaşın yarattığı demografik kayıpların telafisi değil; işgal altındaki topraklarda yaşayan Müslümanların haklarının korunması, yerinden edilenlerin tarihî ve yeni yerleşim alanlarındaki toplumsal bağlarının sürdürülmesi ve Kırım Tatarlarının tarihî vatanlarına güvenli ve onurlu biçimde dönebilmelerinin sağlanmasıdır. Bu nedenle İslam dünyasının, işgal ve savaş nedeniyle mağduriyet yaşayan Ukrayna Müslümanlarını unutmaması ve onların adalet, güvenlik, kimlik ve özgürlük mücadelesine destek vermesi önem taşımaktadır.

İNSAMER
İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

www.insamer.com